

ἐμφανίσεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀρκεῖ νὰ μελετήσωμεν τοὺς συνήθεις τρόπους τῆς ἀνερίξεως τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος καὶ συναρμολογήσωμεν αὐτοὺς πρὸς τὰ ἱστορικὰ γεγονότα. Ἐν τῇ αὐτῇ δὲ συγγραφῇ ἀναλύων τὴν ἐπὶ τοῦ Ὁρους διδαχὴν κέρωτῶ, ἐπιφωνεῖ, τὴν φάλαγγα τῶν κριτικῶν καὶ φιλοσόφων τῆς Γερμανίας, τίνες ὑπῆρξαν αἱ πηγαὶ τῆς ἐπὶ τοῦ Ὁρους διδαχῆς; Οὐδεμία τοῦ ἀγιωτάτου καὶ τελειοτάτου ἔργου δύναται νὰ δοθῇ ἐξήγησις, ἐὰν μὴ παραδεχθῶμεν μυστηριώδη ἐμπνευσίῳ καρδίας συνταυτιζομένης μετὰ τῆς Θεότητος» ¹⁾).

Ἦς εἶνε ἄρά γε ἡ ἐξήγησις τοῦ καταπληκτικοῦ τούτου γεγονότος, καὶ πόθεν ἡ ἰσχὺς τῶν λόγων καὶ τῶν ἔργων τοῦ πρὸ δεκαοκτῶ αἰώνων εἰς ἀφανῆ τινὰ γωνίαν τῆς Γῆς ἐπιφανέντος τῆς Μαρίας υἱοῦ; Δὲν προτίθεμαι ἐν τῇ σειρᾷ ταύτῃ τῶν μελετῶν νὰ ἐπιληφθῶ τοῦ ζητήματος τούτου, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ὁμολογίας αὐτῆς τῶν ἀπαρνούμενων τὸ ὑπερκόσμιον τῆς ἐν τῇ ἀνθρωπότητι ἐνσαρκώσεως τῆς Θεότητος ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ, θὰ βεβαιώσω καὶ διαφωτίσω φαινήν, ἀναμφήριστον καὶ ὑπὸ πάντων ἀνομολογουμένην ἀλήθειαν. Ὁ Ἰησοῦς καὶ τὸ ἐπιτελεσθὲν ὑπ' αὐτοῦ ἔργον εἰσὶν αἱ ἱστορικαὶ καὶ πειραματικαὶ καὶ ἀλάνθαστοι ἀποδείξεις περὶ τῆς ἀκαταβλήτου ζωτικότητος, τῆς ἀπείρου δυνάμεως καὶ πανισχύρου ἐντάσεως τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος. Ἡ δὲ ἀλήθεια αὕτη καθίσταται προφανεστέρα καὶ ἐπιλάμπει διαυγέστερον, ἐφ' ὅσον ἀπομακρυνόμενοι τῶν δογμάτων τῆς Χριστιανικῆς πίστεως, ἐπιχειροῦμεν νὰ ἐφαρμόσωμεν ἐπὶ τῶν ἔργων καὶ τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς ἀνερίξεως τῆς χριστιανικῆς ἀρχῆς, τοὺς νόμους τῆς συνήθους λογικότητος καὶ ἀλληλουχίας τῶν ἱστορικῶν γεγονότων.

¹⁾ Torenzio Mamiani — La religione dell' Avvenire. Milano 1880, σελ. 288 καὶ 413.

Ὁ Ἰησοῦς τῷ ὄντι δέν κατέλειπεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα οὔτε δογματικὸν κώδικα οὔτε κώδικα λατρείας καὶ θρησκευτικῶν τελετῶν, οὔτε ὠργακωμένην τινὰ κοινωνικὴν δύναμιν. Πνευματικὴ ζωὴ θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς τελειότητος, ἀνάμνησις τοῦ βίου καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἰησοῦ, ἐκδήλωσις τῆς ἀπείρου πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα ἀγάπης, ἰδοὺ τὰ πάντα. Ἀνεξαρτήτως ἀπὸ παντὸς δόγματος, ὁ Ἰησοῦς ὑπῆρξεν ἡ τελειοτάτη τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθημάτων πραγμάτων καὶ ἐκδήλωσις, συναρμολογηθεῖσα πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἰδανικοῦ τῆς ἠθικότητος μέχρι τοῦ σημείου τῆς ἀπολύτου ἀγιότητος καὶ ἀναμαρτησίας. Ἐὰν ἐν τῇ καρδίᾳ παντὸς ἀνθρώπου ὑπάρχη ἡ ῥοπή καὶ ἡ ἰκανότης πρὸς μυστηριώδη τοῦ θεοῦ ἐνόρασιν, ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ ἡ ἔνωσις τοῦ θεοῦ μετὰ τοῦ ἀνθρωπίνου ὑπῆρξε πλήρης καὶ ἀχώριστος καὶ ἐν ἀπολύτῳ ἀρμονία πρὸς τὰς ἠθικὰς καὶ κοινωνικὰς τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεις. Καταδικάζει ἀφ' ἑνὸς τὴν εἰς ἀπλοῦς τύπους περιοριζομένην φαρισαϊκὴν πίστιν καὶ ἐμφυσᾷ τὴν ζωὴν τοῦ πνεύματος εἰς τὴν ἐξωτερικὴν λατρείαν, ἀλλ' ἀναγνωρίζων τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως καταδικάζει ἅμα τὸν καταδιώκοντα ἢ μεμφόμενον τὸν ὁμοίον του διὰ τὰς θρησκευτικὰς αὐτοῦ δοξασίας. Θεωρεῖ φίλους καὶ ἀδελφοὺς τοὺς ἐκπληροῦντας τὸ καθῆκον καὶ τοὺς συμμορφουμένους πρὸς τὰ θεῖα παραγγέλματα, ἀλλὰ δέν ἀπορρίπτει τὴν φιλοξενίαν τοῦ ἁμαρτωλοῦ οὐδὲ ἀπομακρύνεται ἀπὸ τῶν ἀσεβῶν, πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς μετανοίας τῶν ὁποίων κυρίως ἐργάζεται. Ὑποτασσόμενος εἰς τὸν Μωσαϊκὸν νόμον σέβεται τὴν ἡμέραν τοῦ Σαββάτου, ἀλλ' ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ τοῦ πνεύματος, αὐτὸν ἐφαρμόζων, ἐπιτελεῖ καὶ κατὰ Σάββατον τὴν ἀγαθὴν πράξιν ὑπὲρ τοῦ ταλαιπωρουμένου. Ἀναβιβάζων εἰς πνευματικὴν τελειότητα τὸν νόμον τοῦ Μωϋσέως, θεωρεῖ ὡς ἔγκλημα καὶ αὐτὸ τὸ ἀπλοῦν ἐπιθυμίας βλέμμα ἐπὶ τῆς γυναικὸς τοῦ πλησίον, ἀλλὰ σταθμίζων τὴν ἀνθρωπίνην

ἀδυναμίαν ἀναλαμβάνει τὴν ὑπεράσπισιν τῆς ἀμαρτωλοῦ ἀπέναντι τῆς διώξεως τῶν ὑποκριτῶν. Ὁ Ἰησοῦς δὲν καταδικάζει, ἀλλ' ἀναδείκνυται ἐπιεικῆς καὶ νοουθετεῖ πρὸς μετάνοιαν. « Γύνααι ὑπάγε καὶ μηκέτι ἀμάρτανε ». Συζῶν πάντοτε μετὰ τοῦ Πατρὸς ὁ Ἰησοῦς ἔχει τὴν καρδίαν αἰείποτε πρὸς τὰ ἄνω προσηλωμένην, ἀλλ' ἀφιεροῖ συγχρόνως καὶ τὴν ἰδίαν ἐνεργότητα ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἐπισκέπτεται τοὺς ἀσθενοῦντας καὶ παρηγορεῖ τοὺς πεινῶντας καὶ παρευρίσκει τοὺς γάμους καὶ εἰς τὰς πανηγύρεις καὶ θαυμάζει τοὺς κρίνους τοῦ ἀγροῦ καὶ μετὰ τῶν παιδῶν συνδιαλέγεται καὶ εἰς τὰς οἰκίας τῶν τελωνῶν μεταβαίνει, εἰς δὲ τὸν καταμεμφόμενον αὐτὸν ὡς προσπελάζοντα τοὺς ἀσεβεῖς ἀποκρίνεται· « ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἱατροῦ δὲν εἶνε παρὰ τοῖς ὑγιαίνουσιν, ἀλλὰ παρὰ τοῖς ἀσθενούσι ». Λατρεία, προσευχὴ, δόγματα, πάντα εἶνε διὰ τὸν Ἰησοῦν μέσα πρὸς καθαγιασμὸν καὶ ἠθικὴν τοῦ ἀνθρώπου τελειοποίησιν· ὁ δὲ ὑπέρτατος τῆς ἀναπτύξεως τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος σκοπὸς δὲν εἶνε ἀπλῆ καὶ ἄγονος πρὸς τὸν Δημιουργὸν λατρεία, ἀλλὰ συναίσθησις καὶ ἐκπλήρωσις τοῦ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντος, ἀποδοχὴ τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἐν πλήρει τῆς συνειδήσεως ἐλευθερίᾳ ὡς ἐκπορευομένου ἀπὸ τῆς πανσόφου βουλήσεως, αὐταπάρνησις καὶ ἐθελοθυσία ὑπὲρ τῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος, εἶνε ἐνὶ λόγῳ ἢ ἐπὶ γῆς ἐπικράτησις τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, τῆς ἀληθείας τουτέστι καὶ τῆς πνευματικῆς τελειότητος. Ἀπέναντι τῆς διδασκαλίας ταύτης τῆς ἀποκηρυττούσης πάντας τοὺς ἐξωτερικοὺς τῆς λατρείας τύπους, ὅταν οὗτοι μὴ ᾧσιν ἐξωτερίκευσις ἐνθέου φρονήματος, οὐδὲ συντείνωσιν εἰς τὴν ἠθικὴν τελειοποίησιν, ἡ ἱερατικὴ καὶ προνομιοῦχος τάξις τῶν γραμματέων ἐξήγειρε κατὰ τοῦ Ἰησοῦ τὸν φανατισμὸν τοῦ πλῆθους μέχρι σταυρώσεως. Κατὰ τὰς τελευταίας ὥρας τοῦ ἐπὶ γῆς βίου συγκεφαλαιώσας ὁ Ἰησοῦς τὴν διδασκαλίαν του εἰς ἓν ὑπέρτατον δόγμα, ἐπέγραψεν αὐτὸ ἐπὶ τοῦ λαβάρου τοῦ ὀριστικοῦ τῆς

άνθρωπότητος θρησκευματος «'Αγάπη». Ἄλλ' ἡ ἀγάπη αὕτη δὲν εἶνε οὔτε ἡ ὑπὸ τοῦ ψυχροῦ ὑπολογισμοῦ ὑπαγορευομένη οὔτε ἡ ὑπὸ τοῦ νόμου ἐπιβαλλομένη οὔτε ἡ ὑπὸ τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων διδασκομένη. Νέα καὶ καινὴ ἐντολὴ ἐλευθέρως καὶ αὐτομάτως ἀναβλύζουσα ἀπὸ τῆς πίστεως καρδίας ἐξαγιασθείσης, ὑπερτέρας παντὸς ὑπολογισμοῦ, φόβου ἢ ἀποδόσεως, δὲν διδάσκεται διὰ λόγων καὶ ὀρισμῶν οὐδὲ διὰ νόμων ἐπιβάλλεται, ἀλλ' ἐγκαινίζεται δι' ἐμπράκτου πραγματώσεως καὶ θυσίας. «'Υπόδειγμα δίδωμι ὑμῖν. Ἐντολὴν καινὴν δίδωμι ὑμῖν ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους, καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς. Ἠκούσατε ὅτι ἐβρέθη ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου, ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων καὶ διωκόντων ὑμᾶς». Τὴν οὕτω ἐξαγιασθεῖσαν τῆς ἀγάπης ἐντολὴν ἀποβρέουσιν ἐκ τῆς νέας ἐν τῇ ἀνθρωπότητι πνευματικῆς ζωῆς καὶ ὁδηγοῦσαν εἰς τὴν ὑπὲρ τοῦ πλησίον, τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως θυσίαν, ὑποδειγματίσας ὁ Ἰησοῦς καὶ κυρώσας ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ σταυροῦ ἐφ' οὗ ἀνηρτήθη, ἐβρέψε βλέμμα εὐσπλαγχνίας καὶ ἀφάτου γλυκύτητος πρὸς τοὺς σταυρώσαντας αὐτὸν, ὑπὲρ ὧν μετ' οὐρανίας ἀγάπης προσήυχετο· «Πάτερ ἄφες αὐτοῖς».

Οὕτω ὁ Ἰησοῦς δὲν ἐδίδασκεν ἀπλῶς νέον ἐν τῇ ἀνθρωπότητι θρησκευμα, ἀλλὰ καταδικάσας τὴν γενομένην τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου ἐφαρμογὴν, ἀνυψώσας εἰς πνευματικὴν καὶ ἀπόλυτον τελειότητα τὸ δόγμα πάσης θρησκείας, νέαν ἐν τῇ ἀνθρωπότητι καθιερώσας ζωὴν ἐλευθερίας, χάριτος καὶ ἀγάπης, κατέστησεν ἑαυτὸν τὴν ἀναλλοίωτον βᾶσιν καὶ τὴν στερεὰν κρηπίδα τοῦ ὀριστικοῦ τῆς ἀνθρωπότητος θρησκευματος, πραγματώσας ἐν τῷ ἰδίῳ προσώπῳ τὴν ἰδεώδη καὶ ἀπόλυτον τελειότητα τῆς ἀνάπτυξεως τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος.

Καὶ τὸ ἰδεῶδες τούτο πνεῦμα τῆς ἀγάπης, τῆς ἐθελοθυσίας, τῆς πίστεως, τῆς εὐσεβοῦς ἀδελφότητος, τὸ ἀπολυτροῦν τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς σαρκὸς καὶ προσεγγίζον μέχρι τῆς θείας τελειότητος, ἡ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ ἐνσαρκωθεῖσα ζωὴ τῆς ἀγιότητος καὶ ἀναμαρτησίας ἐδέσποσε δεσποτείαν οὐράνιον ἐπὶ τῶν αἰώνων, εἰσεχώρησεν εἰς τὰ βάθη τῶν καρδιῶν καὶ καθηγάσεν τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς τὰς λοιπὰς νοητικὰς καὶ ἠθικὰς τῆς ἀνθρωπότητος δυνάμεις. Ἡ λαμπρότης τῆς θείας καὶ ἀκτινοβόλου ζωῆς ἐπεσκοτίσθη εἰς τὰ ὄμματα τῆς ἀνθρωπότητος, ὅτε εἰς τὴν ὄλως πνευματικὴν καὶ ἐλευθέραν αὐτῆς ἐπίδρασιν προσετέθη καὶ ἡ σύμπραξις κοινωνικῶν, κοσμικῶν καὶ ἐξωτερικῶν δυνάμεων καὶ ἐπενεργειῶν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ἔργα καὶ ἐν παραβάσει πρὸς τὰ παραγγέλματα τοῦ Ἰησοῦ. Οἱ κατακυριεύοντες ἐπὶ τῆς γῆς, γινώσκοντες τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν ἔντασιν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, ἐπεκαλέσθησαν ἐνίοτε τὴν ἀρωγὴν αὐτοῦ πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῆς φιλοδοξίας, τῶν ἰδίων παθῶν καὶ συμφερόντων, δηλητηριάσαντες τὴν ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ τῆς συνειδήσεως ἀνάπτυξιν τῆς πνευματικῆς καὶ θείας ζωῆς τῆς ἐμφανισθείσης ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος. Τὰ διαυγῆ καὶ ζωογόνα ὕδατα τῆς αἰωνίας πηγῆς διερχόμενα διὰ δυσωδῶν τελμάτων ἐθολώθησαν, ἀλλ' ἡμεῖς ἀνερχόμενοι εἰς τὴν πηγὴν ἐξ ἧς ἀναβλύζουσι δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν αὐτὰ ἐν πάσῃ αὐτῶν τῇ διαυγείᾳ, ἐν δὲ τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ τὴν πραγμάτωσιν καὶ ἐκδήλωσιν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος ἐν τῇ ἀπολύτῳ καὶ ὑπερκοσμίῳ τελειότητι.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ ἐγκαινισθεῖσα νέα θρησκευτικὴ ζωὴ, ἀνεξαρτήτως πάσης ὕλικῆς καὶ κοινωνικῆς δυνάμεως, ἱκανοποιῶσα τὰς ἠθικὰς καὶ ὑπερφυσεῖς καὶ ἰδεώδεις τῆς ἀνθρωπότητος ἀνάγκας, ἀνέτρεψε τὰ τῆς λατρείας τῶν φυσικῶν δυνάμεων ἀντικατέστησεν εἰς τὰ ἐθνικὰ θρησκευτάματα τὴν θρησκείαν

πάσης χώρας, πάσης ἐποχῆς καὶ πάσης κοινωνικῆς καταστάσεως· ἀντίστη ἐπὶ τρεῖς αἰῶνας εἰς γιγαντώδη πάλιν κατὰ τῆς ῥωμαϊκῆς κοσμοκρατορίας ὑποτάξασα αὐτήν· διέβρῆξε τὰ δεσμὰ τῆς τυραννίας τῶν Νερωῶνων καὶ Δομιτιανῶν, τῶν Τραϊανῶν καὶ Ἰουλιανῶν καὶ Βαλεριανῶν· νέαν ἐνεφύσησε ζωὴν εἰς τοὺς γεγηρακότας τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ῥώμης λαούς· διὰ τῆς πνευματικῆς αὐτῆς δυνάμεως ὑπέταξε τὰς βαρβαρικὰς ὀρδὰς, αἰτίνας ἠπέιλουν τοὺς ἐξημερωμένους λαούς· τοὺς δεσμοὺς τῆς οἰκογενείας καθηγίασε, τὰς διακρίσεις τοῦ γένους καὶ τῶν φυλῶν ἐξήλειψε, καὶ τὴν ἰσότητά καὶ τὴν ἀδελφότητα διὰ τῆς καταργήσεως τῆς δουλείας καθιέρωσεν ἐν τῇ ἀνθρωπότητι, «οὐκ ἐν Ἑλλην ἢ Ἰουδαῖος, οὐκ ἐν δοῦλος ἢ ἐλεύθερος, οὐκ ἐν ἄρσεν καὶ θῆλυ». Ἐν μεταγενεστέρᾳ ἐποχῇ τὸ δόγμα τῆς Χριστιανικῆς ἀγάπης ζωοποιοῦν τὰς καρδίας τῶν πιστῶν, εἰσάγον πνεῦμα προόδου καὶ διεγειρόν συναισθήματα ἐλέους, ἀνήγειρε σχολεῖα διὰ τοὺς λαούς, ἤνοιξε τὰ ἐν τοῖς ναοῖς ἐπιστημονικὰ ἰδρύματα, ἐν οἷς οἱ ἐπιστήμονες ὑπὸ τῶν βαρβάρων καταδιωκόμενοι προσέφευγον καὶ εἰργάζοντο, ἵδρυσε τὸ πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων ἐν ᾧ ἐδίδαξεν ὁ Ἀβελάρδος, τὸ τῆς Κανταβρηγίας καὶ Ὁξφόρδης, ἐξ ὧν ἀνεφάνησαν ὁ Μόρος, ὁ Βάκων τοῦ Βερουλαμίου καὶ ὁ Νεύτων, τὸ τῆς Γλασκωβίας καὶ τοῦ Ἐδιμβούργου ἐν Σκωτίᾳ, τὰ πανεπιστήμια τῆς Ἰένης, τῆς Λειψίας, τῆς Τυβίγγης ἐν Γερμανίᾳ· διωργάνωσεν ἰδρύματα εὐποιίας καὶ ἐλέους διὰ τῆς ἐνοριακῆς ζωῆς, καὶ ἀνήγειρε νοσοκομεῖα καὶ φιλανθρωπίας καταστήματα διὰ τοὺς ἀσθενοῦντας, τοὺς γεγηρακότας καὶ τοὺς πενομένους· ἵδρυσε θρησκευτικὰς ἀδελφότητας πρὸς περίθαλψιν τῶν πασχόντων· ἐνέπνευσε τὰ θαυμάσια τῆς σοφίας καὶ εὐγλωττίας ἔργα εἰς τὸν Χρυσόστομον καὶ Βασίλειον, εἰς τὸν Αὐγουστίνον καὶ Βοσσετόν, ἐν δὲ τῷ καθ' ἡμᾶς χρόνῳ εἰς τοὺς Σλαβερμάγερ καὶ Νεάνδερ· νέον ἐνεφύσησε πνεῦμα εἰς τὴν τέχνην διὰ τοῦ

Ἰωάννης καὶ Μιχαὴλ Ἀγγέλου ὑπέκαυσε καὶ ἐξηγήσατο τὴν φαντασίαν τῶν δημιουργῶν νέας ποιήσεως, τοῦ Δάντου, τοῦ Καλδεραῶνος, τοῦ Κλόπστοκ διήνοιξε πάσας τὰς ὁδοὺς τῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος, νέαν ἐμφυσήσατο πνευματικὴν ζωὴν εἰς τὸ ἄτομον, εἰς τὴν οἰκογένειαν, εἰς τὴν πολιτείαν, εἰς τὰς διεθνεῖς σχέσεις· μετεμόρφωσε τὴν ἀνθρωπότητα δημιουργοῦσα τὸν καθ' ἡμᾶς ἐκπολιτισμὸν ἐν μέσῳ τοῦ χάους καὶ τῶν ἠθικῶν τῆς ἀνθρωπότητος ἐρειπίων. Πάντα δὲ ταῦτα τὰ γιγαντιαῖα ἐξαγόμενα, πᾶσαι αἱ μεταμορφώσεις καὶ οἱ ἠθικοὶ καὶ κοινωνικοὶ θρίαμβοι ἐπετελέσθησαν καὶ συνεπληρώθησαν ἐν τῇ ζωῇ τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος καὶ ὑπὸ τὴν πνευματικὴν ἐπίδρασιν τῆς χριστιανικῆς ἀρχῆς, εἰς ἣν, κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους ἀνθίσταντο καὶ φιλοσοφικαὶ θεωρίαι, καὶ συμφέροντα ἱερατικῶν τάξεων, καὶ πεποιθήσεις ἀρχαίων θρησκευμάτων, τὸ πῦρ καὶ ὁ σίδηρος πασῶν τῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν δυνάμεων.

Ὁ Μωαμεθανισμὸς ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι διασκοπούμενος ἐνδεικνύει ὑπὸ ἐναντίας ἐπόψεις τοὺς αὐτοὺς χαρακτῆρας καὶ τ' αὐτὰ στοιχεῖα ζωτικότητος καὶ ἀκαταβλήτου ἐντάσεως τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος. Ὁ Μωαμεθανισμὸς θεωρούμενος ὡς ἐν τῶν μονοθεϊστικῶν θρησκευμάτων δὲν εἶνε ἢ μία αἰρετικὴ συναρμολόγησις τῶν δογμάτων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ· ἀλλὰ μεταξὺ τῶν θρησκειῶν τούτων καὶ τῆς μωαμεθανικῆς αἵρέσεως διανοίγεται ἄβυσσος ἠθικὴ καὶ δογματικὴ. Ὁ Μωάμεθ, πολιτικὸς δεσπότης ἅμα καὶ πνευματικὸς προφήτης, κατακτητῆς τῶν λαῶν καὶ κυρίαρχος τῆς συνειδήσεως τῶν ὑπηκόων, παρέχει ἐν τῷ ἰδίῳ προσώπῳ ὑπόδειγμα καὶ τύπον ἀγρίου φανατισμοῦ, παρ' ᾧ τὸ ἠθικὸν συναίσθημα ὅλως ἐξέλιπεν. Εἰς τοὺς ἄλλους διδάσκει τὴν ταπεινοφροσύνην, ἀλλὰ δὲν νίπτει τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν οἵτινες ὀφείλουσι ν' ἀπομάσσωσι τὸν ἀπὸ τῶν χειλέων του ἐκρέοντα σάλον. Οἰαδήποτε κατὰ τῶν ἰδεῶν

καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ ἀντιλογίᾳ τιμωρεῖται μὲ θάνατον. Οἱ ἀστυκοὶ καὶ κοινωνικοὶ καὶ πολιτικοὶ αὐτοῦ νόμοι, καθὸ θεωρουμένου ὡς ἀνωτάτου θρησκευτικοῦ προφήτου καὶ εἰς τὰς πολιτικὰς τοῦ ἐνεργείας θεόθεν λαμβάνοντος τὰς ἐρμηνεύσεις, κρίνονται ἀπολύτως τέλειοι καὶ οὐδεμιᾶς προόδου ἐπίδεκτικοί. Πᾶσα ἀτομικὴ ἀπόφασις, ὡς καὶ πᾶσα ἀνθρωπίνη πράξις ἐκπορεύεται ἀμέσως ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, τὸ δὲ πεπρωμένον εἶνε τὸ δόγμα τῶν πιστῶν. Ἡ βία καὶ ἡ χύσις τοῦ αἵματος ἐπιβάλλονται ὡς καθήκοντα εἰς τοὺς πιστοὺς, ἐὰν πρόκειται νὰ ὑποταχθῶσιν οἱ λαοὶ ἢ τὰ ἄτομα εἰς τὸ θρησκευμα τοῦ Προφήτου. Τὸ Κοράνιον εἶνε ἡ μόνη πηγὴ τῆς θείας καὶ ἀνθρωπίνης σοφίας. Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα διαμορφωθὲν καὶ διὰ τοιούτων δογμάτων παραφθαρὲν ἀπετύπωσε καὶ ἀπεικόνισε τοὺς ἀνεξιτήλους αὐτοῦ χαρακτῆρας ἐπὶ τῶν πρεσβευόντων τὸν Μωαμῶν. Ὁ πιστὸς δὲν εἶνε εἰμῆ ὄργανον κυριαρχίας καὶ κατακτήσεως, ὁ δὲ κατὰ τῶν ἀσεβῶν πόλεμος εἶνε τὸ πρόωτιστον τῶν καθηκόντων· αἱ αἰσθητικαὶ καὶ σωματικαὶ ἡδοναὶ εἶνε ἡ ἀμοιβὴ τῶν πιστῶν ἐν τε τῇ παρούσῃ καὶ μελλούσῃ ζωῇ. Οὐδεμία πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ πρόοδος ἐπιτρέπεται, ἐὰν μὴ αὕτη ὀρίζεται καὶ ἐπιβάλλεται ὑπὸ τοῦ Κορανίου. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοιοῦτου θρησκευματος ἡ γεωργία, τὸ ἐμπόριον, αἱ τέχναι καὶ αἱ ἐπιστῆμαι θεωροῦνται ὡς ἐπασχολήσεις ἀπομακρύνουσαι τὸν πιστὸν ἀπὸ τῆς ἐκπληρώσεως τῆς ἀποστολῆς του· ἡ οἰκογένεια ἐξέλιπεν ἐν τῇ πολυγαμίᾳ· οἱ δὲ πολιτειακοὶ θεσμοὶ συγχεόμενοι μετὰ τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων κατεδικάσθησαν εἰς τὴν στασιμότητα καὶ εἰς τὸ ἀνεπίδεκτον πάσης μεταβολῆς καὶ προόδου. Ὅπου ἂν εἰσεχώρησεν ὁ Μωαμεθανισμὸς ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ τὰ στίγματα καὶ τοὺς χαρακτῆρας τῶν θρησκευτικῶν αὐτοῦ δογμάτων, τῶν ζυγῶν τῆς βίας, τὸ ἀδιάλλακτον τῶν φυλῶν μῖσος, τὴν ἀπάλειψιν παντὸς ἔχρους ἡμερώσεως καὶ πολιτισμοῦ. Ὁ Μωαμεθανισμὸς

δύναται νὰ καταστήσῃ θρησκομανεῖς τοὺς λαοὺς καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ φανατισμοῦ νὰ ὀδηγήσῃ αὐτοὺς εἰς τὴν νίκην καὶ εἰς τὴν κατάκτησιν, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν θρησκευτικῶν δογμάτων, πᾶσαν πρόοδον ἀποκλειόντων καὶ ἐκμηδενιζόντων τὴν ἀτομικὴν ἐνεργότητα καὶ ἐλευθερίαν, ἡ νίκη καθίσταται ἄγονος καὶ ἡ κατάκτησις προσωρινή. Οἱ Μουσουλμάνοι κατέκτησαν τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ προῦχώρησαν μέχρι τῶν τειχῶν τῆς αὐστριακῆς πρωτεύουσῆς εἰς τὴν καρδίαν τῆς Εὐρώπης. Ἄλλ' ἐνώπιον τῆς ζωτικότητος καὶ τῆς ἀδιαφθόρου καὶ σφριγώσης τοῦ Χριστιανισμοῦ νεότητος, ἐνώπιον τῆς ἐπιδράσεως τῶν δογμάτων τοῦ θρησκευματος τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἠθικῆς τελειότητος καὶ τῆς προόδου, ἡ μουσουλμανικὴ κυριαρχία ἐξέλιπε καὶ ἠφανίσθη. Ἐν μικρᾷ τῆς Ἑλλάδος γωνίᾳ ὑψώθη τὸ λάβαρον τῆς ἀπολυτρόσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ ὁ ὑπὸ τῶν λειτουργῶν τοῦ Ἰησοῦ εὐλογηθεὶς μέγας καὶ ἱερὸς ἀγὼν ἔθραυσεν αἰώνων δεσμὰ καὶ ὑπῆρξεν ἡ ἀφειτηρία τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἀνατολῆς. Καὶ ἤδη ἡ Σερβία, ἡ Βουλγαρία, ἡ Ῥωμανία, τὸ Μαυροβούνιον ἀναπνεύουσι τὴν αὔραν τῆς ἐλευθερίας, καὶ ἡ Γαλλία δεσπόζει ἐν Ἀλγερίᾳ καὶ ἡ Ἀγγλία ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἐν ταῖς Ἰνδικαῖς χώραις.

Συμπέρασμα.

Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα καὶ αἱ τούτου ἐκδηλώσεις ἐν ταῖς ἱστορικαῖς θρησκευμασιν εἶνε γεγονός, ἀδιάφυστον καὶ περιφανές ὡς ἡ ἱστορία, εὐρύτατον καὶ ἀπέραντον ὡς ἡ ἀνθρωπότης, αἰδίων καὶ ἀκατάβλητον ὡς οἱ ἠθικοὶ τῆς φύσεως νόμοι. Ἡ ἔντασις καὶ ἡ καθολικότης καὶ τὸ μέγεθος τῆς ἐπιδράσεως τοῦ θρησκευτικοῦ γεγονότος ἐπὶ τοῦ βίου τοῦ ἀτόμου καὶ τῶν

κοινωνιῶν ἄγουσιν ἡμᾶς εἰς συμπεράσματα ἀδιαφιλονείκητα καὶ αὐταπόδεικτα, ἀπλείστον διαχέοντα φῶς ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ ζητήματος.

Δύναμις καθολικὴ παρακολουθοῦσα τὸν ἄνθρωπον εἰς πᾶσαν χώραν, εἰς πᾶσαν ἐποχὴν, εἰς πᾶσαν κατάστασιν βαρβαρότητος ἢ ἡμερώσεως· αἶσθημα διατηρούμενον ζῶν, σταθερὸν καὶ ἀμετάβλητον ἐν μέσῳ τῶν διανοητικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀνελίξεων· πεποιθήσεις ἀνθιστάμεναι εἰς πάσας τὰς ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ἐπεγευρομένας προσβολὰς, ἐπιζῶσαι δὲ καὶ ἐνισχυόμεναι ἐν τε τῷ ἀτόμῳ καὶ τοῖς λαοῖς καὶ μετὰ τὴν κατάπτωσιν ἢ τὴν μεταβολὴν τῶν ἱστορικῶν καὶ θετικῶν θρησκευμάτων· αἶσθημα ἐμπνέον καὶ ζωοποιῶν τὴν καρδίαν τοῦ Ὀυεντότου οὐχ ἦσσαν τῆς τοῦ Κεπλέρου καὶ Λεϊβνιτίου, ἀπόλυτον ἐνασχοῦν δύναμιν ἐπὶ τε τοῦ ἀτόμου καὶ τῶν λαῶν, ὑπερπηδῶν καὶ παραγκωνίζον πᾶν κώλυμα ἀνθιστάμενον καὶ ἀντιπράσσον εἰς τὴν ἐλευθέραν αὐτοῦ λειτουργίαν καὶ ἀνάπτυξιν, εἶνε αἶσθημα φυσικόν, αἶσθημα ἔμφυτον, αἶσθημα καταρτίζον ἐν τῶν στοιχείων τῆς ἀνθρωπίνης ὑποστάσεως. Τὰ γεγονότα, σύμφωνα ἄλλως τε πρὸς τὴν λογικὴν, πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν κοινὴν πεποιθήσιν, ἐπεγείρονται κατὰ πάσης διαφόρου ἐρμηνείας καὶ κατὰ πάσης ἐναντίας διδασκαλίας. Πεπλανημένη γνώμη καὶ δοξασία δύναται βεβαίως νὰ ἐπικρατήσῃ ἐν τῇ ἀνθρωπότητι, ἀλλὰ δὲν ἀνθίσταται ἐπὶ μακρὸν εἰς τὰς προσβολὰς τῆς ἐπιστήμης, τῶν γεγονότων καὶ τῆς ἀληθείας. Γνώμαι καὶ δοξασίαι πεπλανημέναι δύνανται μὲν νὰ ἐπικρατήσωσιν ἐν τῇ ἀνθρωπότητι, ἀλλὰ δὲν δύνανται νὰ δημιουργήσωσι φυσικὰς τάσεις καὶ ῥοπὰς οὐδὲ ἐσωτερικὴν ἐνδόμυχον καὶ πέναντι δύναμιν κατασχύουσιν πάσης ἄλλης ἀνθρωπίνης δυνάμεως. Οἱ ἐπαγγελόμενοι ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις ἐκπηγάξουσιν ἀπὸ τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων καὶ τῶν ἱστορικῶν

θρησκευμάτων, ανατρέπουν τὴν φύσιν καὶ τὴν ἱστορικὴν καὶ λογικὴν ἐμφάνισιν τῶν γεγονότων. Τὰ θετικὰ θρησκευματα διαμορφοῦσι βεβαίως καὶ ἀναπτύσσουν τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα, ἀλλ' ἐὰν ἡ ἐμφυτὸς τῆς θρησκευτικότητος φύσις καὶ δύναμις δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὸν ἄνθρωπον οὔτε νὰ δημιουργηθῶσιν ἡδύναντο θρησκευτικαὶ παραδόσεις οὔτε τὰ διδάγματα αὐτῶν ν' ἀφομοιωθῶσι μετὰ τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἄρτος διατρέφει τὸ σῶμα, ὡς ἔχοντος τοῦ στομάχου τὴν φυσικὴν ιδιότητα τοῦ διαλύειν καὶ μεταβάλλειν αὐτὸν εἰς τροφήν τοῦ σώματος· ἀνευ ταύτης ὁ ἄρτος δὲν θὰ ἦτο τοῦ λίθου διάφορος. Τοῦ θρησκευτικοῦ γεγονότος ἀνευρίσκομεν ἔχνη καὶ μαρτυρίας κατὰ τὴν πρώτην σύμπηξιν καὶ ἀπαρχὴν τῶν λαῶν, ὅτε οὔτε κοινὴ τις λατρεία ἦτο καθιερωμένη, οὔτε θετικὸν ὑπῆρχε θρησκεῦμα ἢ παράδοσις, οὔτε ἱερατικὴ τις τάξις ὀργανωμένη. Αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις προηγήθησαν τῶν θρησκευμάτων, ταῦτα δὲ δογματισθέντα ἐπέδρασαν ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῶν πεποιθήσεων. Τοιοῦτον εἶνε τὸ συμπέρασμα τῶν ἱστορικῶν καὶ τῶν στατιστικῶν γεγονότων, σύμφωνον πρὸς τὴν λογικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν.

Ἄλλ' ἐὰν τοιοῦτος ἦνε ὁ χαρακτήρ τοῦ θρησκευτικοῦ συναίσθηματος, ἐὰν δὲν πρόκειται περὶ ἐπιστάκτου καὶ φαντασιώδους δημιουργήματος, ἀλλὰ περὶ φυσικῆς καὶ ἀρχεγόνου τάσεως καὶ ῥοπῆς, τίνι τρόπῳ ὁ ἄνθρωπος δύναται ν' ἀποβάλῃ ἀφ' ἑαυτοῦ τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις ἢ νὰ χαλαρώσῃ τ' ἀποτελέσματα τῆς ἐν αὐτῷ ἐμφύτου θρησκευτικῆς δυνάμεως;

Ἡ λύσις τῆς ἀπορίας ταύτης ἐγχεῖται, τὸ μὲν, ἐν τῇ πλήρει καὶ ἀπολύτῳ τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθερίᾳ, τῇ διακρινούσῃ αὐτὸν ἀπὰ πάντων τῶν λοιπῶν πλασμάτων, τὸ δὲ, ἐν τῇ ἤδη ὑποδειχθείσῃ διαφορᾷ μεταξὺ τῶν ἠθικῶν καὶ ὑλικῶν τῆς φύσεως νόμων. Τὸ κτήνος πεποικισμένον διὰ φυσικῶν καὶ ἐνστιγματικῶν τάσεων

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ.	Σελ.	3
ΜΕΛΕΤΗ Α'. — Τὰ προβλήματα	»	35
ΜΕΛΕΤΗ Β'. — Ὁ Ὑλισμός ὑπὸ τῆς ἰδίας αὐτοῦ λογικῆς ἀνασκευαζόμενος	»	71
ΜΕΛΕΤΗ Γ'. — Αἱ πειραματικαὶ ἐπιστῆμαι καὶ ἡ θρησκευτικὴ ιδέα	»	111
ΜΕΛΕΤΗ Δ'. — Ὅρια τῶν πειραματικῶν ἐπιστημῶν	»	129
ΜΕΛΕΤΗ Ε'. — Θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις φυσιδιῶν	»	146
ΜΕΛΕΤΗ ΣΤ'. — Οἱ ἰκτροί	»	175
ΜΕΛΕΤΗ Ζ'. — Ἡ θεωρία τοῦ Δάρβιν περὶ γενέσεως τοῦ ἀν- θρώπου	»	205
ΜΕΛΕΤΗ Η'. — Ἡ Ζωή	»	249
ΜΕΛΕΤΗ Θ'. — Ἡ ἐλευθέρη βούλησις	»	277
ΜΕΛΕΤΗ Ι'. — Ἀνθρωπολογικαὶ σχέσεις ἐπὶ τῶν θρησκευτικῶν γεγονότων	»	305

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Ἐκδόται, τὸ τυπογραφικὸν τοῦ ἀστυρολογικοῦ ἴκῳ.

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006